

BOSHLANG`ICH SINFLARDA ERTAK O`QITISH METODIKASI

Shamsutullayeva Sevara Tairdjanovna

Sergeli tumani 237- maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang`ich sinflar bol alarini ertak janriga qiziqtirish, ertak ta`rifi,uning turlari haqida ma`lumot keltiriladi.Bolalar ongini o`stirish ,darsga qiziqtirish uchun interfaol metodlardan foydalanib olib borish haqida izohlar beriladi.

**Kalit so`zlar:** ertak,hayot haqiqati,grafik tasvirlash,” Qor bo`ron” metodi,boshlanma,sehrli –fantastik ertaklar.

Ertak xalq og`zaki ijodidagi badiiy nasrning eng qadimiy va ommaviy namunasi hisoblanadi.Ertakka shunday ta`rif beriladi: Hayot haqiqati bilan bog`liq bo`lib,didaktik g`oya tashuvchi ,og`zaki hikoyacha. Har birimiz bolalik vaqtimizdan ertak eshitib o`samiz. Bolalarni ovutish uchun kattalar ertak aytib beradilar, bolalar ham ulg`ayib, maktabga bora boshlagan vaqtlaridan kichik-kichik ertaklarni o`zlari ayta boshlaydilar Ertakning voqea rivojidadagi favqulodda ajoyib vaziyat bolalarni maftun qiladi, undagi mard, kuchli, topqir, dovyurak, chaqqon qahramonlar, ertakning g`oyaviy yo`nalishi, unda ezgulik kuchining – yaxshilikning doimo g`alaba qilishi bolalarni o`ziga tortadi. Ertakda qabul qilingan hikoya qilish shakli bir xil so`z va iboralarning qayta-qayta takrorlanib turishi, ohangdorligi, tilining ta`sirchanligi, ifoda vositalarining jonliligi, bolalar uchun juda qiziqarliligidir. Ertakda qatnashuvchilar ko`pincha rahmdil, saxiy, adolatli hamda ularning aksi bo`lgan yovuz, baxil, ochko`z obrazlar bo`ladi. Ertakning pedagogik qiymati shundan iboratki, o`quvchilar unda to`g`rilik, halollik g`alaba qilganidan, kambag`al kishilar qiyinchilikdan qutilganidan, ya`ni yaxshilik, ezgulik ro`yobga chiqqanidan va yomonlik, yovuzlik mahkumlikka uchraganidan quvonadilar. Ular hayotda ham doimo shunday bo`lishini istaydilar. Masalan,

«Halollik» ertagida (3-sinf) asosiy fikr kambag'allarga yordam ko'rsatish, o'z mehnati bilan hayot kechirish bo'lib, bu hatto butun xalq istagi ekanligi g'oyasi ilgari surilgan bo'lsa, «Hiylagarning jazosi» ertagida (4-sinf) soddadilning to'g'riligi hiylagarning makri ustidan g'olib kelishi, xiyonat jazosiz qolmasligi g'oyasi ilgari surilgan. Har ikki ertak ham to'g'riso'zlikning g'alabasi bilan yakunlanadi. Ertak bolalarda qahramonlarning xatti-harakatini muhokama qilib, baholash ko'nikmasini o'stirishi bilan birga yaxshilikning doimo g'alaba qozonishiga ishonch uyg'otadi. O'quvchilar ertakni tahlil qilish jarayonida *“Kishilardagi qanday sifatlar sizga yoqdi? (yoki yoqmadi?)”, “Nima uchun?”, “... nima uchun jazolandi? (yoki rag'batlantirildi?)”, “Nima uchun ertakdagi ba'zi qahramonlarga hatto tabiat kuchlari ham yordam beradi? (yoki ba'zilaridan yuz o'giradi?)”* kabi savollarga javob topish jarayonida mushohada qiladilar, muhokama qilib, xulosaga keladilar. Boshlang'ich sinflarda hayvonlar haqidagi ertaklar ko'proq o'qitiladi. *“Bo'rining tabib bo'lgani haqida ertak”* (Anvar Obidjon), *“Ko'zacha bilan tulki”, “Olapar, Mosh, Musicha”* kabi ertaklar aniq hayotiy hikoyalar tarzida o'qitiladi va tahlil qilinadi. Ertak matni ustida ishlashda tanlab o'qish, savollarga javob berish, o'quvchilarning o'zlari ertak mazmuniga oid savollar tuzib, javob berishlari, reja tuzish, qayta hikoyalash, ijodiy davom ettirish, ertak aytish, qahramonlarni grafik tasvirlash kabi ish turlaridan foydalaniladi. Bunday ertaklarda hayvonlarning odatlari tahlil qilinadi, ammo ularni kishilar xarakteriga taqqoslash tavsiya qilinmaydi. Ertakni o'qib tahlil qilganda, barcha ishlar uning mazmunini yaxshi idrok etishga, syujet rivojini, qatnashuvchi personajlarning xatti-harakati, o'zaro munosabatlarini to'g'ri tasavvur etishga yo'naltiriladi. Bunda tanlab o'qish va qayta hikoyalashning ahamiyati katta. Ertakni tahlil qilishning oxirgi bosqichida *«Ertakda sizga juda yoqqan joyini topib o'qing», «Nima uchun aynan shu joyi yoqqanini ayting», «Hayotingizda ertakdagi voqealarga o'xshash voqealar bo'lganmi?»* kabi savol-topshiriqlar yordamida o'quvchilarning ertak xulosasini tushunishlariga erishiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hayvonlar haqidagi ertaklardan tashqari, *«Davlat», «Ilm afzal»,*

«*Hiylagarning jazosi*», «*Hunarsiz kishi o'limga yaqin*» kabi maishiy ertaklarni ham o'qiydilar. Oqituvchi bu kabi ertaklarni o'qiyotganda “ Qor bo`ron” metodidan samarali foydalanishi mumkin. O`rtada ertak mavzusi yuzasidan muammo tashlanadi. O`quvchilar esa o`z dunyoqarashlarini qor bo`ronday aytib tashlashadi. Har bir bildirilgan qarash qorga qiyoslanadi. Bunday ertaklarda xalq o`z hayotini hikoya qiladi, shu sababli o`quvchilar ertakni o`qigach, o`tmishdagi xalq hayotini, o`yfiyklari va orzu-istaklarini bilib oladilar. Bunday ertaklarni tahlil qilish badiiy hikoya tarzida uyushtiriladi. Bolalar o`qituvchi rahbarligida ertakda qatnashuvchilarning xulq-atvori, ayrim xatti-harakatlarini baholaydilar, ularning bir-birlariga bo`lgan munosabatlarini aytadilar va shular asosida ayrim obrazlar haqida xulosalar chiqaradilar, ertak rejasini tuzadilar, ertakni rollarga bo`lib o`qiydilar. O`quvchi ertak mazmunini o`zlashtirib olgandan so`ng, uning tili ustida ishlashga alohida ahamiyat qaratilishi zarur. Ertak mazmunini qayta hikoyalashda, qahramonlarga tavsif berishda o`quvchilarning o`z nutqida til vositalaridan o`rinli foydalanish talab qilinadi. Ertaklarda keltirilgan maqollar ustida ishlash, ularda ilgari surilayotgan g`oyalarni bolalar ongiga yetkazish, yod oldirish yo`li bilan bog`lanishli nutqni o`stirish, nutqning ta`sirchanligini oshirish lozim. Masalan, «*Rostgo`y bola*» (1-sinf) ertagida bola o`z rostgo`yligi bilan podshoga ma`qul bo`lganligi hikoya qilingan. Bu ertak davomida o`qituvchi “ qizil va yashil rangli kartochkalar bilan ishlash” interfaol metodidan foydalanib tashkil qilishi mumkin. Ertak g`oyasiga mos xulosa esa «*Boshingga qilich kelsa ham to`g`ri gapir*» maqoli bilan ifodalangan. O`quvchilar ushbu maqol mazmunini tushunib olishsa, o`zlari ham yuqoridagi kabi ertak tuzib, hikoya qilib berishlari mumkin.

Yuqoridagi barcha fikrlarni hisobga olganda, **ertakni o`rganish darslarining qurilishi quyidagicha bo`lishi mumkin:**

1. *Ertak bilan tanishtirish:*
  - a) *o`quvchilarni ertakni idrok etishga tayyorlash;*
  - b) *o`qituvchining ertakni ifodali o`qishi, yod aytib berishi va hok.*

2. *Ertakni o'quvchilar qay darajada idrok etganliklarini aniqlash maqsadida qisqacha suhbat o'tkazish;*
3. *Ertakni qismlarga bo'lib o'qish va tahlil qilish; undagi ayrim tasviriy vositalar, ma'nodosh so'zlarni topish, lug'at ishi (ayrim so'zlar ma'nosini tushuntirish);*
4. *Ertakni aytib berishga tayyorlanish (ichda o'qish);* 5. *Ertakni so'zlab berish;*
6. *Umumlashtiruvchi suhbat (ertak g'oyasini ochish);*
7. *Ma'lum vazifa bilan ertakni qayta o'qish (ijodiy va mustaqil ishlar);*
8. *Vazifani tekshirish va yakunlash;*
9. *Uyda ertakni o'qib (yoki aytib) berishga tayyorlanish.*

Sehrli ertaklar boshlanishida asosiy qahramonlar nomi sir saqlanadi, laqabigina izohlanadi: «Uch og'ayni bor ekan. To'ng'ichining oti — Yulduz sanar, o'rtanchasining oti — Daryo bog'lar, kenjasining oti — Qilich qora ekan».[4]

Ertak boshlamalari ko'rinishiga ko'ra uzun yo qisqa bo'lib, voqea hodisalarning kelajak o'rni va vaqti haqida noaniq, umumiy va mavhum ma'lumot beradi. Ba'zan boshlama ertak voqeligi bilan qo'shib yuborilishi ham kuzatiladi: «O'tgan zamonda uch aka-uka botirlar bo'lib, ular o'z omadlarini sinab ko'rish niyatida uzoq safarga yo'lga chiqibdilar». Bunday holatdagi boshlamalar ertakdagi voqealar rivojining tezlashishiga va keskinlashuviga, ziddiyatlarning kuchayishiga zamin hozirlaydi.

Sehrli —fantastik ertaklarda esa tugun xayoliy uydirmalar shaklida namoyon bo'ladi. Bu tipdagi tugun ertakda xayoliy fon yaratadi. Sehrli-fantastik ertaklardagi tugun mazmun-mohiyatiga ko'ra ikki yo'nalishga ega: Birinchisi — oilaviy shartsharoit bilan bog'liq holda yuzaga keladi. Bunda o'gaylik motivi hal qiluvchi rol o'ynaydi: «Yoriltosh», «Opa-uka», «Opa-singil», «Oltin beshik», «Shokir va Shakar», «Zumrad bilan Qimmat» ertaklari tuguni shunday xarakterga ega. Chunonchi, «Zumrad bilan Qimmat» ertagi tuguniga e'tibor qilaylik: «Bir kuni kampir Zumradni yomonlab cholga do'q uribdi. Qizing beodob, ishyoqmas, uni

haydab yubor, bo'lmasa, sen bilan bir nafas ham birga turmayman». Ikkinchisi — sirli yoki dahshatli ko'ringan tabiat kuchlari bilan bog'liq holda tugun yuzaga keladi: «Podshoning qizi qirq kanizi bilan birga tilla taxtda o'tirar ekan. Bir yo'lbars kelib qattiq ulibdi, shunda hammayoq tuman bo'lib ketibdi. Tuman tarqalgandan keyin qirq kanizak qarasa, podshoning qizi yo'q emish».

Satirik va hayvonlar haqidagi ertaklarda ham tugun hayotiy — real bo'ladi va tanqidiy vazifani ado etadi. Chunonchi, satirik ertakda: «Podshoning o'g'li ko'ngli tusagan narsani qilib, aqlsiz o'sibdi»;

Hayvonlar haqidagi ertaklarda: - «Shu ho'kiz qo'shga yaramay qoldi, bozorga olib borib sotib kel, — debdi. Xizmatkor ho'kizni yetaklab bozorga borayotganida, bir daraxtdagi sassiqpopushak «pop-pop» debdi. — Ha, uka, ho'kiz olasanmi? — debdi xizmatkor. Popushak yana popopladi. Xizmatkor: — Ikki yuz tangani qachon berasan, ertagami? — debdi-da, ho'kizni daraxtga boylab ketibdi».[1]

Xulosa qilib aytganda ,boshlang`ich sinflarda ertak o`qitishda har xil interfaol metodlardan foydalanish bolalar ongini o`stiradi,aql kuchini rivijlantiradi.Hayotga nisbatan chiroyli ko`z bilan qaraydigan bo`lishadi. Yovuzlik ustidan doim yaxshilik g`alaba qozonishini anglashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Afzalov M.O'zbek xalq ertaklari haqida. —T.: Fan, 1964
2. Madayev O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. —T.: 1999.
3. O'zbek xalq ijodi. O'zbek xalq ertaklari. Gulpari. —T.: Cho'lpon, 1969.
4. O'zbek xalq ertaklari. Ikki jildlik. 2-tom. —T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1964. — 516 b.
5. Imomov K. O'zbek xalq ertaklari \ O'zbek folklorining epik janrlari. —T.: Fan, 1981. —B.62-69.
6. Jo'raev M. O'zbek xalq nasri janrlarini tasnif qilish mezonlari // O'zbek tili va adabiyoti, 1996, №5. -B.32.